

Kaip naudotis vadovėliu?.....	4
Vadovėlį papildantis mokymo priemonių komplektas.....	5
I Europos visuomenė pramonės perversmo bei nacionalizmo epochoje	6
1.1. Napoleono karų epocha.....	8
1.2. XIX a. politinės ideologijos.....	13
1.3. Nacionalizmo epochos Europa	17
1.4. Pramonės perversmas	22
1.5. Pramonės perversmo įtaka visuomenei.....	26
1.6. Europos kultūros pokyčiai.....	30
Skyriaus santrauka.....	34
Ruošiuosi egzaminams	36
II Lietuvos visuomenė Rusijos carų valdžioje	38
2.1. Rusijos imperija ir jos politika buvusioje LDK.....	40
2.2. Mėginimai išsivaduoti iš carinės Rusijos priespaudos.....	45
2.3. XIX a. Lietuvos visuomenė ir ūkis.....	50
2.4. XIX a.–XX a. pradžios Lietuvos kultūros bruožai	55
2.5. Lietuvių tautinis atgimimas.....	59
Skyriaus santrauka	64
Ruošiuosi egzaminams	66
III Europos visuomenė imperializmo epochoje	68
3.1. Didžiųjų valstybių imperinė užsienio politika	70
3.2. Pirmasis pasaulinis karas	75
3.3. Bolševikų perversmas Rusijoje	80
3.4. Europa tarpukario laikotarpiu.....	85
Skyriaus santrauka.....	90
Ruošiuosi egzaminams	92

IV Nepriklausomos Lietuvos Respublikos visuomenė	94
4.1. Nepriklausomybės atkūrimas	96
4.2. Lietuvos Respublika parlamentinės demokratijos laikotarpiu	101
4.3. Antano Smetonos autoritarinis valdymas.....	106
4.4. Nepriklausomos Lietuvos visuomenė ir ūkis.....	110
4.5. Tarpukario Lietuvos kultūros laimėjimai.....	114
Skyriaus santrauka.....	118
Ruošiuosi egzaminams	120
V Totalitarinių režimų ir Antrojo pasaulinio karo įtaka visuomenei	122
5.1. Totalitarinė Stalino diktatūra SSRS.....	124
5.2. Nacistinė diktatūra Vokietijoje	129
5.3. Antrojo pasaulinio karo pradžia.....	134
5.4. SSRS ir Vokietijos karas.....	139
5.5. Antrojo pasaulinio karo pabaiga.....	143
Skyriaus santrauka.....	148
Ruošiuosi egzaminams	150
Istorinės asmenybės	152
Sąvokų žodynas	161

VI Šaltojo karo ir šių dienų pasaulio iššūkiai visuomenei	172
6.1. Šaltasis karas	174
6.2. Sovietų Sąjungos raida: nuo atšilimo iki sąstingio	180
6.3. Komunistinės sistemos žlugimas.....	185
6.4. Mokslo ir technikos revoliucija. Žinių visuomenės formavimasis.....	191
6.5. Globalizacijos iššūkiai pasauliui.....	195
Skyriaus santrauka	200
Ruošiuosi egzaminams	202
VII Lietuvos visuomenė nuo okupacijų iki nepriklausomybės atkūrimo	204
7.1. SSRS okupuojama Lietuva.....	206
7.2. Lietuva nacistinės Vokietijos okupacijos metais.....	211
7.3. Lietuvos sovietinė reokupacija	216
7.4. Sovietų Lietuva: valdžia, ūkis, visuomenė ir kultūra.....	222
7.5. „Dainuojanti revoliucija“	227
7.6. Posovietinė Lietuva	232
Skyriaus santrauka	236
Ruošiuosi egzaminams	238

VIII Politinis šiuolaikinės visuomenės gyvenimas	240
8.1. Lietuva XXI amžiuje	242
8.2. Demokratinis valdymas	247
8.3. Rinkimai	252
8.4. Politinės partijos	256
8.5. Lietuvos Respublikos Konstitucija	260
Skyriaus santrauka	266
Ruošiuosi egzaminams	268
Istorinių asmenybių biografijos	270
Sąvokų žodynas	275

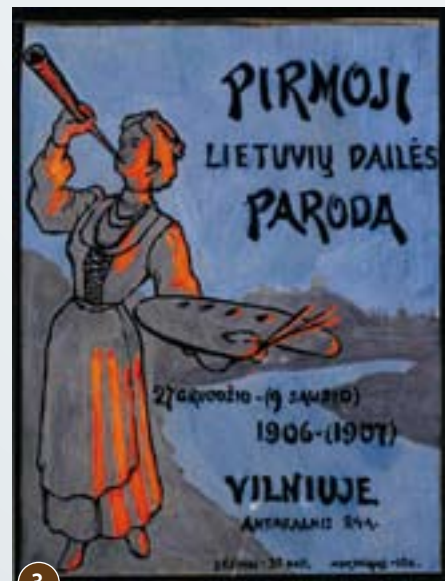
II. Lietuvos visuomenė Rusijos carų valdžioje

XIX amžius Lietuvos visuomenės istorijoje paženklintas gyvenimo „tautų kalėjime“ – Rusijos imperijoje. Šios valstybės okupacija ilgą laiką palaidojo visas laisvės viltis, nutraukė 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucijos pradėtą Abiejų Tautų Respublikos visuomenės demokratiją. Nesėkmingi bajorijos mėginimai sukilti ir valdžios represijos po jų žymėjo tikrą Lietuvos visuomenės raidos lūžį. Prasidėjo bajorijos viešpatavimo krašto visuomenės raidoje pabaiga.

Lietuviškos spaudos draudimas buvo oficiali Rusijos imperijos politika, vykdoma nuo 1864 iki 1904 metų. Tai atviros kovos prieš lietuvišką kultūrą metas, barbariško knygų naikavimo ir persekiojimo laikai. Kita vertus, tokiomis neapsakomai sudėtingomis sąlygomis įvyko neįtikimas dalykas. Vokietinimo, rusinimo bei lenkėjimo paskatintas lietuvių tautinis atgimimas galingiausiai išsiveržė ten, kur spauda buvo sunkiausia. Čia, Lietuvoje, iš liaudies – valstiečių ir smulkiosios bajorijos – kilusiems inteligentams teko imtis bundančios tautos vedlių misijos.

1 Lietuvių tautos didvyriškai kovai už spausdintą lietuvišką žodį skirta rež. J. Trukano filmo „Knygnešys“ scenos. 2011 metai.

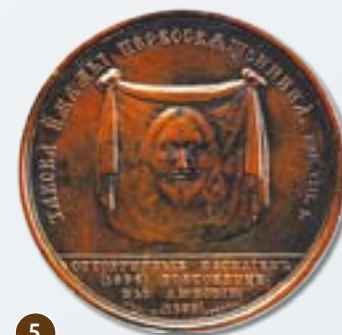
3 Pirmosios lietuvių dailės parodos plakatas. 1906 metai.

Valdžia	<ul style="list-style-type: none"> Vietoj bajoriškosios demokratijos įvedamas carinis autokratinis valdymas. Diegiama Rusijos imperijos administracija. Krašte vykdoma caro valdžios politika įvairavo nuo imperializmo iki šovinizmo.
Visuomenė	<ul style="list-style-type: none"> Net ir panaikinus baudžiavą, visuomenė išlieka agrarinė. Silpnėja bajorų luomo įtaka. Formuojasi darbininkija ir buržuazija. Vis didesnę galią įgyja lietuviškai kalbanti inteligentija. Miestai pamažu auga. Jie išlieka daugiataučiai.
Teisė	<ul style="list-style-type: none"> Galioja Rusijos įstatymai. Dalis Lietuvos Statuto normų veikia iki 1840 m.
Ūkis	<ul style="list-style-type: none"> XIX a. II pusėje prasideda industrializacija, bet Lietuva lieka žemės ūkio kraštas. Panaikinus baudžiavą, sparčiau formuojasi kapitalizmas. Plinta transporto ir komunikacijos priemonių naujovės.
Kultūra	<ul style="list-style-type: none"> XIX a. I pusėje vyrauja bajoriškas lenkakalbis Lietuvos kultūros modelis. Prasidėjus tautiniam atgimimui, plinta lietuvių kalbos vartojimu ir liaudies kultūra grindžiamas kultūros modelis. Ypač jaučiasi romantizmo kultūrinio sąjūdžio įtaka. Kultūrinę padėtį itin blogina Vilniaus universiteto uždarymas, „lenkų pradų naikinimo“ politikos bei „rusų pradų atkūrimo“ programos įgyvendinimas.

2 Svarbiausi pokyčiai Lietuvoje XIX a.–XX a. pradžioje.

4 Lietuvių etninės žemės XIX a. pab.–XX a. pradžioje.

5 Caro valdžios unitų „gražinimui“ į stačiatikybę paminėti skirtas medalis. 1839 metai.

Lietuviškos spaudos leidimas Prūsijoje ir slaptas platinimas Lietuvoje
Slaptųjų lietuviškų mokyklų kūrimas ir vaikų mokymas jose
Lietuviškų leidinių rusiškais raidėmis boikotas
Prašymų panaikinti lietuvių kalbos suvaržymus rašymas Rusijos pareigūnams
Atsisaukimų prieš rusinimą platinimas

6 Lietuvių tautos priešinimasis rusifikacijai.

7 Lietuvių kalbai pritaikyta kirilicos abėcėlė. 1864 m. leidinio fragmentas.

2.2. Mėginimai išsivaduoti iš carinės Rusijos priespaudos

Viltys atkurti žlugusią valstybę

Nors valstybė žlugo, Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atkūrimo idėja gyvavo žmonių sąmonėje. Didžioji dalis politiškai aktyviausio gyventojų sluoksnio – bajorijos – išsaugojo politinės tautos savimonę, tebelaikė save istorinės LDK piliečiais. Priešinimasis okupacijai ilgą laiką daugiausia buvo tik bajorų reikalas. Politinės savimonės ir motyvacijos kovoti už savo žemvaldžius baudžiauninkai neturėjo. Tad valstiečiai sukilimuose kaip vieninga jėga nedalyvavo. O imperijos valdžia, vadovaudamasi principu „skaldyk ir valdyk“, kiršino visuomenės sluoksnius. Ji nuolat apgaulingai dėjosi bajorų engiamų valstiečių gynėja.

Lietuvės bajorai skirtingai žvelgė į būsimosios atkurtos LDK valstybės ateitį. Vieni manė, kad būtina visiškai susilieti su Lenkija ir politine lenkų tauta. Kiti norėjo atkurti atskirą daugiakultūrę LDK. Bene daugiausia bajorų siekė bendros valstybės su Liublino unijos sąjungininke Lenkijos karalystė, tačiau neprarasti didesnio ar mažesnio LDK atskirumo. Valstybingumo praradimas suvoktas kaip laikinas dalykas. Krašte nuolat vyko plati pagrindinė veikla.

Išsivadavimas iš Rusijos jungo daugiausia priklausė nuo tarptautinės padėties. Stengtasi išnaudoti kiekvieną Rusijai nepalankų įvykį. Ypač didelės viltys sietos su revoliucine Prancūzija ir jos idėjų skleidėju Europoje – Napoleonu. Pergales prieš ATR skriaudėjas – Austriją, Rusiją ir Prūsiją – skinantis karvedys atrodė vienintelė tinkama jėga išsivaduoti iš okupacijos gniaužtų. Prancūzijos armijoje organizuoti lenkų ir lietuvių legionai. Prisidėti prie kovos Napoleonas ragino ir T. Kosciuską, tačiau šis nesutiko, nes imperatoriaus užmačiose pagrįstai įžvelgė savanaudiškų interesų.

Prancūzmetis Lietuvoje

Ne visi Lietuvos bajorai palaikė Napoleoną. Vieni manė, kad imperatoriaus pažadai atkurti ATR yra tik apgaulė, slepianti tikruosius imperatoriaus tikslus – papildyti kariuomenę „patrankų mėsa“ – lenkų ir lietuvių kariais. Kiti nusivylė Tilžės taikos sąlygomis, pagal kurias buvusi LDK palikta Rusijos impėrijai. Dalis baiminosi, kad Napoleono platinamos Didžiosios Prancūzijos revoliucijos idėjos sunaikins patį bajorų luomą.

1 Patriotinė bižuterija iš 1863–1864 m. sukilimo laikų. Pavaizduoti herbai: Lenkijos – Erelis, Lietuvos – Vytis ir Baltarusijos – Arkangelas.

2 1862 m. išleistų grafienės S. Tyzenhauzaitės atsiminimų ištrauka

Napoleonas, aišku, norėjo sukurstyti visuotinį sąjūdį, pats nepasiūlęs nė vienos garantijos. Jau gana seniai nelaimingieji lenkai (turimi omeny lietuvių ir lenkų legionieriais kariavę Napoleono armijos gretose) aukojosi Napoleono ambicijoms ir laistė savo krauju Vokietiją, Italiją, San Domingą, Ispaniją; jie buvo ten, kur didžiausias pavojus, jų ginklai ėmė bastionus; jie kovojo ir mirė už svetimą reikalą ir net iki mirties brandino vieną idėją, vieną viltį, kuriai nebuvo lemta išsipildyti... niekada. Vienintelis šeimininkas buvo Napoleonas! Taip, jei Napoleonas būtų buvęs toks pat geras politikas, koks buvo didis karvedys ir mūsų laimėtojas, pasaulis būtų priklausęs jam. Jam tiko šie žodžiai: „Tu moki nugalėti, Hanibalai, bet nemoki pasinaudoti pergale“.

S. Tyzenhauzaitė, Reminiscencijos apie imperatorių Aleksandrą I ir apie imperatorių Napoleoną I, Vilnius, 2004, p. 36.

3 Vilniaus katedroje skaitomas aktas, skirtas Lietuvos prijungimui prie Varšuvos kunigaikštystės. 1812 m. liepos 14 d. V. Leščinskio paveikslas.

2.2. Mėginimai išsivaduoti iš carinės Rusijos priespaudos

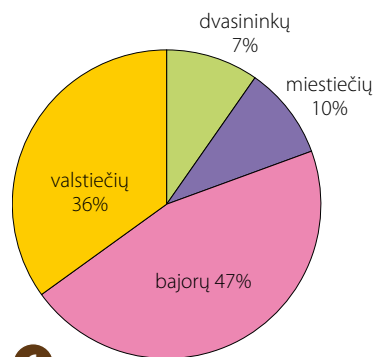

4 Napoleono armijos 17-ojo Lietuvos ulonų pulko kario kepurė. XIX a. pradžia.

5 Iš 1830–1831 m. sukilėlio J. Goštauto atsiminimų

Valstiečiai eina į sukilimą dėl to, kad įsakyta, bet be noro. Vienas sako: „Gerai, kad ponai kyla prieš rusus. Kai juos išmušime, visiems bus geriau.“ Bet keli kiti jam atrėžė: „O kas mums darbo, ką ponai daro, jie kariauja už save, o ne už mus. Ar rusas ponas, ar lenkas, baudžiauninkas vis tiek bus baudžiauninku, o ponas – ponu. Kaip eįjome į baudžiąvą, taip ir eisime.“

Pagal S. Pivoro kn. *Lietuvių ir latvių pilietinės savimonės raida, Kaunas, 2000, p. 45.*

6 1830–1831 metų sukilimo dalyviai Lietuvoje.

7 1830–1831 m. sukilėlių vėliava.

Nemažai įtakingų LDK aristokratų tikėjosi, kad augančios Napoleono įtakos įbaugintas caras Aleksandras I ryšis atkurti LDK valstybingumą. Šios viltys atrodė realios, mat šalia gyvavo autonomiška Napoleono Varsuvos kunigaikštystė, o neseniai prie Rusijos prijungta Suomija taip pat gavo plačią autonomiją. 1811 m. Mykolo Kleopo Oginskio vadovaujama bajorų grupė parengė LDK autonomijos Rusijos impèrijoje projektą. Tačiau, 1812 m. birželio pabaigoje Napoleono Didžiajai armijai įžengus į Lietuvą, jis liko nepriimtas.

Napoleonas stengėsi pelnyti Lietuvos bajorų palankumą. Prancūzijos imperatoriaus įsaku įkurta atskira LDK vyriausybė – Laikinoji Lietuvos vyriausybės komisija, tačiau ji tebuvo **marionėtė**, turinti maitinti ir aprūpinti kariais milžinišką imperatoriaus armiją. **Prancūzmetis** Lietuvoje truko tik 5 mėnesius. Bado, ligų ir didelių šalčių genami, Rusijos kariuomenės persekiojami 1812 m. gruodžio mėnesį menki Napoleono armijos likučiai pasitraukė iš Lietuvos.

Prancūzmečiu žygiuojančių armijų kryžkele tapusi šalis buvo nusiaubta ir apilėšta. Žuvo maždaug pusė iš 200 tūkst. Napoleono armijoje tarnavusių lietuvių ir lenkų. Kovojuusių Prancūzijos pusėje caro valdžia nepersekiavo, jiems paskelbta visuotinė amnestija. Napoleono atneštos idėjos skatino bajorų sąmoningumą, parodė, kad valstybingumo tradicijos dar gyvos. Varsuvos kunigaikštystei priklausančioje Ūžnemunėje įvedus Napoleono kodeksą, šio krašto valstiečiai pirmieji paleisti iš baudžios.

Studentų slaptųjų draugijų veikla

Napoleono sutriuškinimas palaidojo viltis atkurti LDK. Pasikeitus politinei padėčiai, LDK autonomijos projektai liko popieriuje, šalis buvo vis labiau integruojama į Rusiją.

Ginkluotą priešinimąsi pakeitė švietėjiška ir kultūrinė veikla. Vilniaus universitete, mokyklose kūrėsi įvairios slaptosios draugijos. Ypač suklestėjo dar nuo XVIII a. veikiantys masonai. Jų organizacijos nariai buvo beveik visi įžymiausi to meto LDK politikos ir kultūros veikėjai. Masonų veikiamos XIX a. 2 dešimtmėčio pabaigoje susiformavo ir studentų slaptosios organizacijos: Filomātų (Mokslo mylėtojų), Filarėtų (Dorovingųjų), Šubrāvėcų (Nenaudėlių), Spindulingųjų draugijos. Dėl Vilniaus draugijų įtakos susikūrė moksleivių slaptų organizacijų provincijoje: Kražiuose, Kėdainiuose ir kitur, pirmiausia ten, kur mokytojavo universitetą baigę buvę filomatai ir filaretai.

Apšvietos idėjų veikiamose draugijų veiklos programose nebuvo nieko revoliucinga, išskyrus tai, kad jos kvietė šviesti žmones, aiškinti jų teises, smerkė baudžiąvą, skatino visus būti dorovingus ir padėti vienas kitam. Panašių idėjų propagavimas Vakarų Europos šalyse nebuvo laikomas nusikaltimu, o caro valdžia slaptąsias draugijas apkaltino antivalstybine veikla ir uždraudė. Darbo universitete neteko daugelis su jų veikla susijusių dėstytojų. Didžiausio Europos studentų politinio proceso metu tardyti 108 asmenys, 20 aktyviausių narių, tarp jų ir poetas Adomas Mickevičius, išstremti iš Lietuvos. Caro valdžia ėmė griežtai kontroliuoti universiteto veiklą, pradėta cenzūruoti profesorų paskaitas, leidžiamas knygas. Policija sutriuškino ir moksleivių organizacijas. Jų nariai buvo nubausti net griežčiau nei viso šio jaunimo sąjūdžio iniciatoriai ir organizatoriai. Karo teismas pasmerkė moksleivių draugijų aktyviusius narius nukirsdinti ketvirčiuojant, tik vėliau nuosprendžiai buvo pakeisti katorga ar išsiuntimu į kariuomenę eilinėmis.

1830–1831 m. sukilimas

Represijos tik dar labiau pakurstė kylantį visuomenės nepasitenkinimą caro valdžia. Palankios sąlygos naujam sukilimui susiklostė 1830 m. Prancūzijoje bei Belgijoje kilus revoliucijoms. Kaip Šventosios sąjungos narė Rusija ketino siųsti ir Lėnkijos karalystės kariuomenę revoliucijų malšinti. 1830 m. lapkričio pabaigoje Lenkijoje prasidėjo sukilimas, kuris 1831 m. pavasarį išsiėbė ir Lietuvoje.

Sukilimui Lietuvoje vadovavo ir gausiausiai jame dalyvavo bajorai. Prastai organizuoti, neišmokyti, menkai ginkluoti vietos sukilėliai atvirose kautynėse negalėjo pasipriešinti daug kartų didesnei, gerai išmokytai ir ginkluotai Rusijos armijai. Prieš ją teko kovoti partizaninį karą. Legenda tapo sukilėlių daliniui vadovaujančios grafitės Emilijos Pliaterytės žygdarbiai. Drąsiai moteriai jie pelnė lietuvių „Žanos d' Ark“ vardą. Padėtis pasikeitė 1831 m. vasarą į Lietuvą atžygiavus reguliariajai Lenkijos karalystės kariuomenei, vadovaujamai generolo Antano Gelgaudo. Beveik visa Lietuvą buvo patekusi į sukilėlių valdžios rankas. Tačiau nesėkmingai mėginami užimti Vilnių sukilėliai patyrė daug nuostolių ir, suskaldę pajėgas, atsitraukė. Daliai pavyko prasiveržti į Lėnkiją. Kiti pasitraukė į Prūsiją ir buvo **internuoti**.

Iki 1831 m. žiemos Rusijos kariuomenė sukilimą nuslopino. Dalis jo dalyvių, baimindamiesi caro valdžios represijų, emigravo į Vakarų Europą. Daug žuvo, tūkstančiai nuteista ir išstremta į Rusijos gilumą. Sukilėlių dvarai atiduoti iš Rusijos atkeltiems dvarininkams. Lėnkijos karalystės autonomija panaikinta.

Pralaimėtas sukilimas ir po jo prasidėjusios represijos nesužlugdė bajorų vilčių atkurti Abiejų Tautų Respubliką. Pogrindinė Demokratinė draugija, kuriai vadovavo Vilniaus Medicinos–chirurgijos akademijos auklėtinis Pranciškus Savičius ir bajoras Simonas Konarskis, rengė sukilimą prieš Rusijos valdžią, tačiau jį caro policija atskleidė. Akademijs buvo uždaryta, žiaurių kankinimų patyręs S. Konarskis nuteistas sušaudyti, o draugijos nariai atiduoti į rekrūtus. 1849 m. policija susekė sukilimą rengiančią brolių mokytojų Prano ir Aleksandro Dalevskių organizaciją. Nors surengti sukilimo nepavyko, slaptųjų draugijų veikla skatino visuomenės priešišumą Rusijos priespaudai.

8 1830–1831 m. sukilimas.

9 Grafitė Emilija Pliaterytė ir sukilėlių dalgininkų būrys. 1911 m. lenkų dailininko J. Roseno paveikslas.

2.2. Mėginimai išsivaduoti iš carinės Rusijos priespaudos

→ Z. Sierakausko ir A. Mackevičiaus vadovaujamų sukilėlių veiksmų kryptys
→ sukilėlių būrių pastiprinimas, ginklų kontrabanda
→ sukilėlių telkimosi ir veikimo sritys
⊗ svarbesnių mūšių vietos
○ gubernijų centrai
○ kiti miestai

	Raudonieji	Baltieji
Vadai	Antanas Mackevičius Kostas Kalinauskas Zigmantas Sierakauskas	Jokūbas Geištoras
Politiniai tikslai	Ginkluota kova, išsivadavimas iš Rusijos, atkurtoje valstybėje Lietuva – lygiateisė federacijos su Lenkija narė	Vengti ginkluotos kovos, išsivadavimas iš Rusijos, atkurtoje valstybėje Lietuva – Lenkijos provincija
Valstiečių klausimas	Žemės ir pilietinių teisių suteikimas valstiečiams iš karto	Išsivadavimas iš Rusijos, reformos vėliau
Rėmėjai	Amatininkai, valstiečiai, dalis inteligentų, bajorų, besimokantis jaunimas	Dvarininkai, dalis inteligentijos

11 1863–1864 m. sukilėlių grupuotės.

1863–1864 m. sukilimas

Sąlygos naujam sukilimui ėmė bręsti dėl palankių tarptautinių aplinkybių. Europoje sklido tautų išsivadavimo iš priespaudos idėjos, sėkmingai vyko Vokietijos

ir Italijos suvienijimas. Rusijos pralaimėjimas Krymo kare prieš didžiąsias Vakarų Europos valstybes pademonstravo imperijos atsilikimą ir silpnumą. Tikėtasi, kad naujas sukilimas gali įžiebtį karą tarp Rusijos, Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos. Sukilimui imta rengtis dar 1861 m. Prasidėjo masinės patriotinės manifestacijos, kurios skelbė krašto išlaisvinimo ir valstybingumo atkūrimo šūkius. Sukilimo nuotakas skatino ir kylantys valstiečių bruzdėjimai. 1861 m. vasario 19 d. manifestu caras Aleksandras II Rusijos imperijoje panaikino baudžiavą, bet jos panaikinimo sąlygos nuvylė valstiečius. Kaimuose kilo maištų banga. Siekdama užkirsti kelią neramumams Rusijos valdžia didžiojoje Lietuvos dalyje įvedė karo padėtį.

Naują sukilimą rengė dviejų krypčių grupuotės: **baltieji** ir **raudonieji**. Šių sąjūdžių nariai nevienodai įsivaizdavo atkurtos valstybės ateitį, rėmėsi skirtingais visuomenės sluoksniais. Tačiau bendras sukilimo tikslas – išsivaduoti iš Rusijos priespaudos – nekėlė abejonių nei vieniems, nei kitiems. Sukilimo rengimui vadovaujantys bajorai nesitikėjo prieš pranašesnę caro armiją laimėti vien savo jėgomis. Jie manė, kad, prasidėjus ginkluotai kovai, Vakarų Europos šalys suteiks karinę pagalbą.

Daugiausia bajorų vadovaujamas ginkluotas sukilimas vėl prasidėjo 1863 m. sausį Lėnkijoje, netrukus įsiplieskė ir Lietuvoje. Sukilėliai griebėsi partizaninio karo taktikos. Dideles pajėgas sutelkė Lietuvos sukilėlių karo vadas Zigmantas Sierakauskas. Jis planavo išplėsti sukilimą visoje Lietuvos teritorijoje ir patekti į pajūrį. Čia tikėjosi sulaukti laivu iš Anglijos plukdomų ginklų, tačiau ties Biržais sukilėliai pralaimėjo.

12 Bajoraitė gedulo drabužiais. 1863 m. nuotrauka. Sukilimą numalšinus, tokius rūbus žmonės dėvėjo norėdami parodyti patriotizmą ir nesitaikymą su pralaimėjimu. Už tai caro valdžia baudė pinigėmis bandomis arba areštu.

13 A. Mackevičiaus vadovaujamų sukilėlių kautynės su caro kariuomene ties Šventybrasčiu. 1864 m. piešinys.

14 1863–1864 m. sukilimo Lietuvoje vado J. Geištoro atsiminimų ištrauka

Mackevičius – nervingas, susijaudinantis, ūmus. Pats kupinas tikėjimo, moko jo įkvėpti ir liaudžiai, ir liaudis juo akiai tikėjo. Mackevičius išties buvo visą Žemaitijos sukilimą įkvėpianti dvasia. Kai jo partija būdavo sumušama, pralaimėjimas žeidė sukilėlius, Mackevičius vyksta prie Nevėžio, pasako kalbą liaudžiai, ir jau naujos grupės atvyksta į būrį. Kaip Petras Atsiskyrėlis (Pirmojo kryžiaus žygio dvasinis vadovas) prieš amžius vedė fanatizuotas minias, taip Mackevičius vedė žemaičius.

E. Aleksandravičius, A. Kulakauskas, Carų valdžioje: Lietuva XIX amžiuje, Vilnius, 1996, p. 145.

Sukilimo malšinimui vadovavo Vilniaus generalgubernatorius Michailas Muravjovas, pelnęs Koriko pravardę. Sukilimą jis slopino griežčiausiomis priemonėmis: valdžios įstaigose vietos valdininkus katalikus pakeitė ištikimais stačiatikiams rusais, sustiprino spaudos cenzūrą, liepė sudarinėti caro valdžiai patikimų gyventojų sąrašus. Siekiant atitraukti nuo sukilimo valstiečius, Šiaurės vakarų krašte įvestas privalomas žemės išpirkimas, lažas pakeistas mokesčiu. Tokių lengvatų kitų Rusijos imperijos regionų valstiečiai taip ir negavo.

Europos valstybių karinės paramos nesulaukusių sukilėlių jėgos seko, jie pralaimėjo mūšį po mūšio. Raudonųjų ir baltųjų nesutarimai taip pat silpnino sukilėlius. Sukilimas baigėsi 1864 m., o jo vadai Zigmantas Sierakauskas, Antanas Mackevičius ir Kostas Kalinauskas pateko į nelaisvę ir buvo nubausti mirties bausme. Caro valdžia konfiskavo šimtus bajorų dvarų, nuteisė mirti, išsiuntė į katangą, kasyklas, ištrėmė į tolimas Rusijos vietas, atidavė į kariuomenę ir policijos priežiūrai 27 tūkst. asmenų. Sukilimo pralaimėjimas sudavė skaudų smūgį bajorijai. Visiems Lietuvos bajorams uždėta **kontribucija**, uždrausta įsigyti žemės. Šios priemonės gerokai susilpnino bajorijos ekonominę galią.

Pralaimėtas 1863–1864 m. sukilimas iš esmės baigė laikotarpį, kai tarp sukilėlių labiausiai buvo paplitusi idėja atkurti senąjį LDK valstybingumą ir federaciją su Lėnkija. Pralaimėjimas taip pat reiškė ir bajorijos viešpatavimo politiniame bei visuomeniniame Lietuvos gyvenime pabaigą. Pamažu formavosi moderni lietuvių tauta, kai lietuviškai kalbanti valstietija ir iš jos kilę inteligentai kartu ėmė kurti politinę krašto ateitį.

15 M. Muravjovo paminklo Vilniuje karikatūra. XIX a. II pusė.

15 ?

1. Išnagrinėk 2. Apie kokios valstybės atkūrimą jame užsimenama? Dėl ko grafienė Napoleoną laiko nevykusi politiku?
2. Įvertink Vilniaus universiteto studentų draugijų veiklą. Dėl ko caro valdžia jas persekiojo? Atsakymą pagrįsk.
3. Palygink 1830–1831 ir 1863–1864 m. sukilimus (priežastys, eiga, sukilėlių jėgos ir kovos taktika, pralaimėjimo priežastys, valstybingumo vizija) (tekstas, 5, 6, 8, 10, 11).
4. Bibliotekoje, internete rask informacijos apie 1830–1831 ar 1863–1864 m. sukilimų Lietuvoje vadus. Parenk pasirinkto vado biografiją ir pateik klasei.
5. Įvertink valstiečių dalyvavimą sukilime 5, 6. Kokią sukilėlių dalį sudarė valstiečiai? Kuo skyrėsi bajorų ir valstiečių dalyvavimo sukilime motyvai?
6. Išnagrinėk 15. Paaiškink karikatūroje matomų simbolių reikšmę.
7. Padiskutuokite, kodėl XIX a. Lietuvai nepavyko išsilaivinti iš carinės Rusijos priespaudos.

1. Rusijos imperija ir jos politika buvusioje LDK

- Po Abiejų Tautų Respublikos III padalijimo beveik visą buvusios LDK teritoriją okupavo caro autokratiškai valdoma Rusijos imperija.
- Užnemunė atiteko Prūsijai, vėliau – Napoleono įkurtai Varsavos kunigaikštystei. Po Vienos kongreso ji tapo Lenkijos karalystės dalimi. Galiausiai pateko į Rusijos imperiją.
- ATR praradus valstybingumą, Apšvietos idėjų veikiamas ir Ketverių metų seimo reformomis prasidėjęs valstybės demokratėjimas nutrūko.
- Buvusių slavų LDK žemių užgrobimą Rusijos valdžia grindė prasimanyta nuostata, neva carai susigrąžino savo „pirmtakų“ – Kijevo Rusiės kunigaikščių – žemes.
- Carai kurį laiką iš dalies toleravo buvusios ATR žemių, prijungtų prie Rusijos, politinį ir kultūrinį savitumą.
- Radikalių pokyčių valdžios politikoje įvyko po 1830–1831 m. sukilimo ėmus vykdyti „lenkų pradų naikinimo“ politiką.
- Po 1863–1864 m. sukilimo Rusijos valdžia nusprendė galutinai surusinti visą kraštą pagal parengtą „rusų pradų atkūrimo“ programą.
- Rusifikacijos politika pristabdė krašto kultūros plėtrą, bet laukiamo rezultato vykdytojai negavo.
- Po 1905 m. revoliucijos Rusijoje carinės valdžios politika Lietuvoje ėmė švelnėti.

2. Mėginimai išsivaduoti iš carinės Rusijos priespaudos

- Net žlugus ATR, didžioji dalis bajorijos išsaugojo politinės tautos savimonę, tebelaikė save istorinės LDK piliečiais. Priešinimasis okupacijai ilgą laiką daugiausia buvo tik bajorų reikalas.
- Išsivadavimas iš Rusijos jungo daugiausia priklausė nuo tarptautinės padėties. XIX a. pradž. didelės viltys sietos su carine Rusija kariaujančiu Napoleonu.
- Dalis LDK aristokratų tikėjo, kad augančios Napoleono įtakos įbaugintas caras Aleksandras I ryšis atkurti LDK valstybingumą. 1811 m. M. K. Oginskio vadovaujami bajorai parengė LDK autonomijos Rusijos imperijoje projektą.
- Po Napoleono sutriuškavimo ginkluotą priešinimą keitė švietėjiška ir kultūrinė veikla. Vilniaus universitetė, mokyklose veikė įvairios slaptosios moksleivių ir studentų draugijos.
- Ginklu carinės Rusijos okupacijai mėginta pasipriešinti 1830–1831 bei 1863–1864 m. sukilimuose.
- Be užsienio valstybių pagalbos laimėti prieš kur kas didesnę, geriau parengtą ir ginkluotą kariuomenę turinčią Rusiją nepavyko.
- Nesėkmingas 1863–1864 m. sukilimas reiškė bajorijos viešpatavimo politiniame bei visuomeniniame Lietuvos judėjime pabaigą.

3. XIX a. Lietuvos visuomenė ir ūkis

- Rusijos okupacija nutraukė 1791 m. gegužės 3-iosios konstitucijos pradėtą ATR luominės visuomenės virsmą pilietinei visuomene.
- Caro valdžia stengėsi sumažinti jai pavojingiausio visuomenės sluoksnio – bajorijos – galią ir įtaką.
- Mažėjantis luomo bendrumo jausmas, ekonominis nuosmukis, ypač paspartėjęs XIX a. II pusėje dėl kapitalizmo plėtros, nesėkmingas 1863–1864 m. sukilimas mažino bajorijos įtaką.
- XIX a. pradž. dauguma dvasininkų buvo bajorų kilmės. Caro valdžia stengėsi sumažinti katalikų dvasininkų įtaką.
- Miestai išliko daugiataučiai, lietuviai sudarė tik nedidelę miestiečių dalį.
- Gausiausias, tačiau labiausiai diskriminuojamas buvo valstiečių sluoksnis.
- 1861 m. Rusijos imperijoje panaikinus baudžiavą, ir Lietuvos valstiečiai gavo ribotas pilietines teises.
- Iš jų kilusiai lietuviškai kalbančiai inteligentijai teko lemiamas vaidmuo artėjančiame tautinio atgimimo procese.
- Nepaisant pramonės augimo ir kapitalizmo plėtros, Lietuvai liko neurbanizuotas žemės ūkio kraštas, o visuomenė iš esmės agrarinė.

4. XIX a.– XX a. pradžios Lietuvos kultūros bruožai

- XIX a. Lietuvoje egzistavo savitos bajorų, liaudies (valstiečių) ir miestiečių kultūros. Didžiausią įtaką bendrai kultūros raidai iki lietuvių tautinio atgimimo turėjo bajorija.
- Svarbiausias Lietuvos kultūros židinys XIX a. I pusėje buvo Vilniaus universitetas. Jo uždarymas 1832 m. tapo skaudžiu smūgiu Lietuvos mokslo ir kultūros raidai.
- Bene didžiausią įtaką XIX a. Lietuvos kultūrai darė romantizmas. Jis skatino visuomenės didžiavimąsi Lietuvos istorija, pagarbą bei meilę gimtajam kraštui.
- Didžiausią priespaudą Lietuvos kultūrai patyrė caro valdžiai ėmus įgyvendinti „rusų pradų atkūrimo“ programą. Viena iš svarbiausių jos priemonių tapo lotyniškojo raidyno lietuvių raštijoje pakeitimas rusiškuoju.
- Priešinimasis spaudos draudimui pirmasis organizavo vyskupas M. Valančius. Maždoje Lietuvoje spausdinamos knygos ir kiti spaudiniai buvo slapta gabenami per sieną ir knygnešių platinami visoje Lietuvoje.
- Rusinimas stabdė tautinį atgimimą, kultūros, ypač profesionaliosios, raidą.
- Carui 1904 m. panaikinus lietuviškos spaudos draudimą, susiklostė daug palankesnės sąlygos lietuvių visuomenei ugdyti, kultūrai plėtoti.

5. Lietuvių tautinis atgimimas

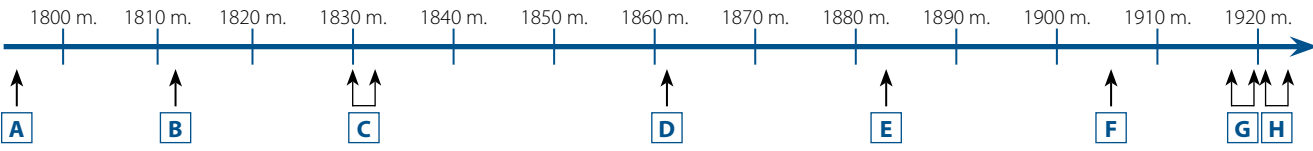
- XIX a. pradž. nei Lietuvos valstiečiai, nei bajorai tautinės savimonės neturėjo. Žmonės savo tapatumą apibrėždavo priklausymu tam tikrai religijai ar luomui.
- Lietuvos bajorams žodis „lietuvis“ reiškė pilietinę priklausomybę LDK valstybingumo tradicijai ir įvairiautei bei daugialbei politinei Lietuvos bajorų tautai.
- XIX a. pradž. romantizmas skatino išsilavinusius bajorus domėtis šlovinga Lietuvos praeimi, lietuvių kalba ir liaudies kultūra.
- Lietuvių tautinio atgimimo pradininku laikomas Vilniaus universitetė XIX a. 2–3 deš. veikęs žemaičių studentų būrelis.
- Prie lietuvių tautinio atgimimo itin prisidėjo lietuvių žandintojai: pirmąją Lietuvos istoriją lietuviškai parašęs S. Daukantas, valstiečių švietimu rūpinęsis M. Valančius.

- Lūžis tautinio atgimimo istorijoje buvo valstiečių išlaisvinęs baudžiavos panaikinimas bei slaptos lietuviškos periodinės spaudos atsiradimas.
- Pirmasis jos leidinys – nuo 1883 m. Maždoje Lietuvoje tautinio atgimimo patriarcho Jono Basanavičiaus ir jo bendražygių spausdinamas laikraštis „Aušra“.
- Atsirandant tautinei savimonei, prasidėjo modernios lietuvių tautos formavimasis.
- Dėl stiprėjančios lietuvių ir lenkų tautinių sąjūdžių veiklos tauta skilo. Dalis jos įsiliejo į modernią lietuvių tautą. Kita dalis ėmė jaustis esanti ne tos pačios tautos šaka ir įsiliejo į modernią lenkų tautą.
- 1905 m. sušauktas Didysis Vilniaus seimas iš Rusijos caro pareikalavo Lietuvai autonomijos su Seimu Vilniuje.

Tema	Asmenybės	Sąvokos	Datos	
1. Rusijos imperija ir jos politika buvusioje LDK	Aleksandras I, Aleksandras II, Nikolajus I, Nikolajus II	Aneksija, gubernija, katorga, „lenkų pradų naikinimo“ politika, okupacija, rusifikacija, „rusų pradų atkūrimo“ programa	1795 m.	ATR III padalijimas
			1832 m.	uždaromas Vilniaus universitetas
			1840 m.	Lietuvos Statutą keičia Rusijos įstatymai ir teismai
			1864 m.	„rusų pradų atkūrimo“ programa
			1893 m.	Kražių skerdyknės
2. Mėginimai išsivaduoti iš carinės Rusijos priespaudos	Konstantinas Kalinauskas, Antanas Mackevičius, Michailas Muravjovas, Emilija Pliaterytė, Zigmantas Sierakauskas	Baltieji, internavimas, kontribucija, Krymo karas, marionetė, prancūzmetis, raudonieji	1807 m.	Tilžės taika. Įkuriama Varšuvos kunigaikštystė
			1812 m.	prancūzmetis Lietuvoje
			XIX a. 2 deš. pab.–3 deš. pradžia	veikia Vilniaus universiteto slaptosios studentų draugijos
			1830–1831 m.	sukilimas
			1863–1864 m.	sukilimas
3. XIX a. Lietuvos visuomenė ir ūkis	Aleksandras II	Diskriminacija, manifestas, rangų sistema, rekrūtas	1861 m.	Rusijos imperijoje panaikinama baudžiava
			1868 m.	prasideda Lietuvos gyventojų masinė emigracija į Vakarų
			XIX a. vid.	prasideda Lietuvos industrializacija
4. XIX a.– XX a. pradžios Lietuvos kultūros bruožai	Adomas Jurgis Čartoriskis, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Adomas Mickevičius, Motiejus Valančius	Daraktorius, graždanka, knygnešys, knygnešystė, lietuvių tautinis atgimimas, spaudos draudimas	1832 m.	uždaromas Vilniaus universitetas
			1855 m.	grafo Eustachijaus Tiškevičiaus iniciatyva įkuriama Vilniaus archeologijos komisija
			1864–1904 m.	lietuviškos spaudos draudimas
			1907 m.	įkuriama Lietuvių mokslo draugija
5. Lietuvių tautinis atgimimas	Jonas Basanavičius, Simonas Daukantas, Vincas Kudirka	„Aušra“, autonomija, bendrinė (literatūrinė) kalba, Didysis Vilniaus seimas, klijimo teatras, krajovcai, „Varpas“	XIX a. 2 ir 3 deš.	lietuvių tautinio atgimimo pradžia
			1822 m.	S. Daukanto pirmoji Lietuvos istorija lietuvių kalba
			1883–1886 m.	leidžiama „Aušra“.
			1889–1905 m.	leidžiamas „Varpas“
			1905 m.	Didysis Vilniaus seimas

A Kuri raidė laiko juostoje atitinka?

1. Didysis Vilniaus seimas.
2. Prancūzmetis Lietuvoje.
3. Sukilimas, kuriame dalyvavo E. Pliaterytė.

4. ATR III padalijimas.
5. Nepriklausomybės kovos.
6. Rusijos imperijoje panaikinama baudžiava.
7. Dirba Steigiamasis seimas.
8. Pradedama leisti „Aušra“.

B Atsakyk į klausimus

1. Kuri valstybė po ATR III padalijimo prisijungė daugumą LDK teritorijų?
2. Dėl ko caro valdžia ėmėsi „lenkų pradų naikinimo“ politikos?
3. Kuris didikas buvo pateikęs carui LDK autonomijos Rusijos imperijoje projektą?
4. Kuo skyrėsi grupuočių, kurios rengė 1863–1864 m. sukilimą, tikslai, kovos priemonės?

5. Kokių padarinių Lietuvos visuomenei turėjo baudžios panaikinimas?
6. Kas parašė pirmąją Lietuvos istoriją lenkiškai, kas – lotyniškai ir kas – lietuviškai?
7. Kodėl vyskupas M. Valančius laikomas lietuviybės puoselėtoju?
8. Iš kokio visuomenės sluoksnio formavosi lietuviškai kalbanti inteligentija?

C Pažymėk teisingą atsakymą

Kuris iš šių reiškinių būdingas carinės Rusijos režimui Lietuvoje?

- A** rusifikacija
- B** polonizacija
- C** katalikybės vertybių iškelimas
- D** privačios nuosavybės naikinimas

Kurio visuomenės sluoksnio atstovai buvo aktyviausi 1830–1831, 1863–1864 m. sukilimų organizatoriai?

- A** bajorai
- B** darbininkai
- C** valstiečiai
- D** dvasininkai

Valstiečiai buvo nepatenkinti baudžios panaikinimo reforma, nes

- A** negavo asmens laisvės ir teisės tvarkyti savo turtą
- B** negavo kompensacijų už darbą baudžios sąlygomis
- C** privalėjo išsipirkti žemę per ilgą laiką ir didele kaina
- D** negalėjo dalyvauti caro rinkimuose

Lietuvių tautinio atgimimo veikėjai yra

- A** Joachimas Lelevelis, Simonas Daukantas, Motiejus Strijkovskis
- B** Jurgis Bielinis, Michailas Muravjovas, Simonas Daukantas
- C** Vincas Kudirka, Motiejus Valančius, Jonas Basanavičius
- D** Adolfas Šapoka, Antanas Mackevičius, Adomas Mickevičius

Kuris iš teiginių nėra Didžiojo Vilniaus seimo nutarimas

- A** ginklu priešintis carinei priespaudai
- B** įstaigose ir mokyklose vartoti lietuvių kalbą
- C** neleisti vaikų į rusiškas pradines mokyklas
- D** reikalauti plačios autonomijos su Seimu Vilniuje

D Išnagrinėk iliustraciją

„Žmonių giminės išgamai Muravjovui Korikui – dėkinga Lietuva. Atidengiant jo paminklą Vilniuje 1898 m. lapkričio mėnesį“. XIX a. pab. karikatūra.

1. Kokias valstybės pareigas ėjo asmuo, pašiepiamas karikatūroje?
2. Su kokiais XIX a. Lietuvos istorijos įvykiais susijęs minėtas asmuo?
3. Paaiškink, dėl ko personažas sulaukė karikatūristo patyčių.
4. Pasidomėk, kuris Lietuvos miestas buvo pavadintas minėto asmens vardu.

E Išnagrinėk rašytinį šaltinį

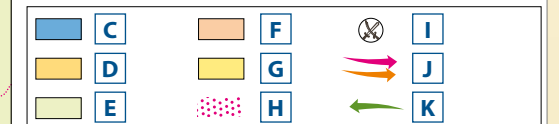
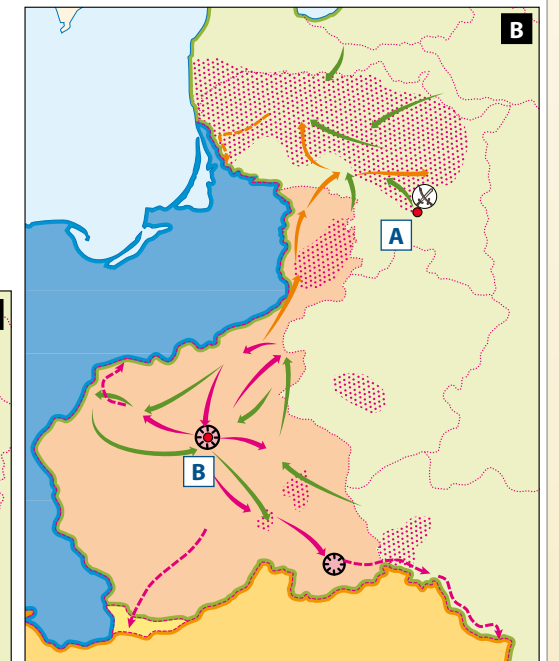
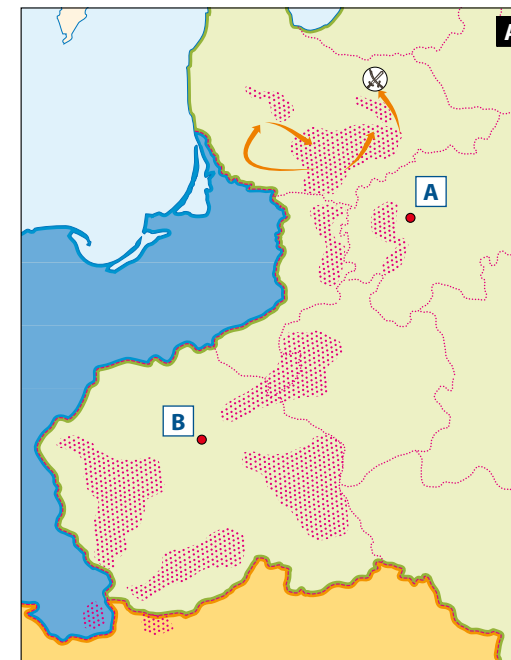
Reikalauti Lietuvai autonomijos su Seimu Vilniuje, išrinktu visuotinu, lygiu, tiesiu ir slaptu balsavimu, neskiriant lyties, tautos, tikėjimo. Norint įgyti autonomiją, reikia vienyti visas Lietuvos politinių partijų ir pavienių asmenų jėgas, reikia nemokėti jokių mokesčių, uždaryti monopolius, neleisti vaikų į rusiškas pradines mokyklas, neleisti savo brolių į kariuomenę, reikalui prasidėjus, streikuoti visoms darbo įmonėms miestuose ir sodžiuose. Visuose Lietuvos valsčiuose tvarkant reikalus turi būti vartojama gimtoji žmonių kalba. Kadangi dabartinė mokykla yra tik nutautinimo ir ištvirkimo įrankis, tai reikia visas tokias mokyklas paversti tautiškomis, kur būtų mokoma gimtąja kalba, ir kad patys to krašto žmonės rinktųsi mokytojus.

Pagal E. Moteikos kn. Didysis Vilniaus seimas, Vilnius, 2005, p. 293–294.

1. Išsiaiškink, kokio ir kada vykusio suvažiavimo nutarimai pateikiami šaltinyje.
2. Kokios to meto politinės aplinkybės leido surengti suvažiavimą?
3. Įvardyk svarbiausią politinį tikslą, kurį iškelė minėtas suvažiavimas. Kuo šis tikslas skyrėsi nuo 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Tarybos paskelbto Akto tikslų?
4. Išvardyk priemones, kuriomis nurodyta siekti šaltinyje minimo svarbiausio politinio tikslo.
5. Kodėl suvažiavime raginta steigti tautiškas mokyklas?

G Išnagrinėk kontūrinį žemėlapi

1. Nustatyk, kokius Lietuvos istorijos įvykius atspindi A ir B žemėlapi. Kada jie vyko?
2. Nurodyk, kuris sutartinis ženklas atitinka: Prūsiją, Austrijos imperiją, Rusijos imperiją, Panerių kautynes, Biržų kautynes, partizaninių kovų teritorijas, Rusijos kariuomenės veiksmus, sukilėlių veiksmus, autonomiją turinčią Lenkijos karalystę.
3. Kuri raidė atitinka Varšuvą, Vilnių?
4. Prie kurio žemėlapio įvykio priskirtum šias istorines asmenybes?

F Nustatyk, kuris teiginys teisingas, o kuris – ne

1. Užnemunė po ATR III padalijimo atiteko Prūsijai.
2. 1840 m. Lietuvos Statutą pakeitė Rusijos įstatymai ir teismai.
3. 1812 m. Napoleonas atkūrė nepriklausomą LDK.
4. 1830–1831, 1863–1864 m. sukilimai baigėsi sukilėlių pralaimėjimu.
5. XIX a. Lietuvos miestai buvo daugiataučiai.
6. XIX a. I pusėje Lietuvos kultūrai didžiausią įtaką darė romantizmas.
7. Lenkalkaliai Lietuvos bajorai laikė save lietuviais – buvusios LDK piliečiais.
8. Po Didžiojo Vilniaus seimo caras suteikė Lietuvai autonomiją.